

Claudia Piergigli*

Centro APICE – Archivi della Parola, dell'Immagine
e della Comunicazione Editoriale
Università degli Studi di Milano
Mediolan, Włochy

DOKUMENTOWANIE HISTORII WŁOSKICH WYDAWNICTW: CENTRO APICE

[DOCUMENTATION OF PUBLISHING COMMUNICATION'S HISTORY
IN CENTRO APICE]

Abstrakt: Misją mediolańskiego Centrum APICE jest gromadzenie, opracowywanie i udostępnianie szerokiego spektrum materiałów dokumentujących historyczny rozwój edytorstwa i kultury wydawniczej we Włoszech, ze szczególnym uwzględnieniem dorobku XX-wiecznego. W artykule przedstawiono strukturę kolekcji oraz prowadzone aktualnie projekty konwersji cyfrowej obiektów kultury.

ARCHIWA – DIGITALIZACJA – OBIEKTY KULTURY – WŁOCHY – WYDAWNICTWA

Abstract: The mission of the APICE Center in Milan is to gather, process and disseminate a wide range of archival materials documenting the history and development of Italian publishing, especially in the 20th Century. The article outlines the structure of collections and describes the output of two major projects of digitization of cultural objects carried out in the Center.

ARCHIVES – CULTURAL OBJECTS – DIGITIZATION – ITALY – PUBLISHING

*

* *

ZASOBY APICE JAKO ŹRÓDŁO DO BADAŃ INTERDYSCYPLINARNYCH

Centrum APICE, czyli – w pełnej nazwie – Archivi della Parola, dell'Immagine e della Comunicazione Editoriale (Archiwa Słowa, Obrazu i Komunikacji Wydawniczej) jest samodzielną jednostką w strukturze Uniwers-

---

* CLAUDIA PIERGIGLI, dyrektor Centro APICE (Archivi della Parola, dell'Immagine e della Comunicazione Editoriale [Archiwa Słowa, Obrazu i Komunikacji Wydawniczej]), Università degli Studi di Milano, Włochy; absolwentka filologii romańskiej i bibliotekoznawstwa (Università Cattolica di Milano). Dwie najważniejsze publikacje: (2010, w druku) *Un esempio di soggetto conservatore*. [In:] *Atti del convegno "Archivi di persona del Novecento. Guida alla sopravvivenza di autori, documenti e addetti ai lavori"*. Milano: Fondazione Benetton; (2010, w druku) *Buone pratiche per la gestione dell'emergenza in biblioteca e archivi – gruppo di lavoro istituito dalla Soprintendenza Beni Librari della Regione Lombardia*. E-mail: claudia.piergigli@unimi.it

[CLAUDIA PIERGIGLI, Head of APICE Centre (Archivi della Parola, dell'Immagine e della Comunicazione Editoriale [Words, Images and Publishing Communication Archives]), University of Milan; MA in French Philology, MA in Librarianship (Catholic University of Milan). Two the most important publications: (2010, in print) *Un esempio di soggetto conservatore*. [In:] *Atti del convegno "Archivi di persona del Novecento. Guida alla sopravvivenza di autori, documenti e addetti ai lavori"*. Milano: Fondazione Benetton; (2010, in print) *Buone pratiche per la gestione dell'emergenza in biblioteca e archivi – gruppo di lavoro istituito dalla Soprintendenza Beni Librari della Regione Lombardia*. E-mail: claudia.piergigli@unimi.it].

tà degli Studi di Milano, utworzoną w październiku 2000 r. z misją gromadzenia, przechowywania i udostępniania unikalnych, szczególnie cennych księgozbiorów i kolekcji archiwalnych.

Impulsem do powołania Centrum była wola udokumentowania i odtworzenia dziejów XX-wiecznych wydawnictw włoskich, w tym także oficyn prasowych i księgarzy prowadzących działalność nakładczą. Podstawą dla tak nakreślonego przedsięwzięcia stały się sukcesywnie pozyskiwane przez APICE księgozbiory i archiwa liczących się firm wydawniczych, zbiory prywatnych kolekcjonerów, jak również pisma i wieloraka zachowana twórczość przedstawicieli zawodów związanych z książką: pisarzy, krytyków, tłumaczy, grafików, ilustratorów, typografów, drukarzy. W zasobie APICE znajduje się obecnie około 65 000 woluminów i kilka osobowych zespołów archiwalnych.

W APICE przechowuje się i udostępnia cenne księgozbiory prywatne. Jądrzem tej części zasobu jest sprowadzona do Centrum jako pierwsza kolekcja rzadkich druków medycznych Fondo Alfieri, która do roku 1953 pozostawała własnością Biblioteki Università degli Studi di Milano. Emilio Alfieri, lekarz, uczony specjalizujący się w dziedzinie ginekologii, ceniony wykładowca akademicki i kolekcjoner, zaczął kompletować swoją bibliotekę w pierwszych latach XX wieku. Gromadził rzadkie rozprawy medyczne (inkunabuły, druki XV- i XVI-wieczne) traktujące o wszelkich aspektach kobiecej cielesności. Każdy, kto przegląda najstarszą część kolekcji, skupiającą dzieła od Antyku po Odrodzenie, ulega fascynacji niezwykle różnorodnością tematyczną tekstów i bogactwem ich warstwy wizualnej (wiele z nich opatrzone kunsztownymi rycinami). Część nowsza, licząca ponad 3 000 woluminów, koresponduje ściślej z prywatnymi zainteresowaniami Alfieriego lekarza i akademika – znajdują się tu zbiory brukowej ikonografii na użytek ludu, również o charakterze erotycznym, i obficie ilustrowane druki, których wydawaniu patronował kolekcjoner Fuchs, zawierające opisy zboczeń, kroniki przestępstw na tle seksualnym, wreszcie składanki rubasznych powiastek i kuriozów odnoszących się do życia kobiety. Kolekcja Alfieriego jest cenna przede wszystkim dlatego, że stanowi znakomite źródło do pogłębionych interdyscyplinarnych badań w dziedzinie historii medycyny, sztuki, literatury i dziejów kultury materialnej.

Równie wartościowe dla międzydyscyplinarnych przedsięwzięć badawczych jest Archivio delle Cartiere, obejmujące ponad 400 tek materiałów najróżniejszego autoramentu: luźnych dokumentów, rejestrów, map. Odpowiednio przeprowadzone analizy tej kolekcji umożliwią prześledzenie rozwoju włoskiego przemysłu papierniczego w XIX i XX wieku oraz istotnych przeobrażeń w sektorze produkcji, dystrybucji, zbytu i użytkowania papieru. Ze względu na mnogość i zróżnicowanie materiału, Archivio może być punktem wyjścia dla badań historii gospodarczej, historii regionalnej i ewolucji praktyk zarządzania w prywatnej przedsiębiorczości. Zachowana w archiwum dokumentacja techniczna obejmuje spisy, charakterystyki i projekty maszyn papierniczych, raporty eksploatacyjne, a ponadto mapy kadastralne, wyrisy geodezyjne, lokalne plany zagospodarowania gruntów, fotografie, rysunki i opisy nieruchomości przemysłowych, jak również dokładne plany terenów zajmowanych przez poszczególne zakłady produkcyjne, z rozlokowaniem budynków, budowli i instalacji. Odrębnym, dużym segmentem kolekcji jest dokumentacja administracyjna i cywilno-prawna powstająca podczas czynności zarządzania obiektami fabryk papierniczego surowca i w trakcie obrotu celulozą. Mowa więc o całych seriach aktów notarialnych, umów dzierżawy gruntów rolnych, projektów rozmieszczenia linii energetycznych, ekspertyz geologiczno-geodezyjnych, projektów budowy lotniczych portów towarowych, kolejowych węzłów przeładunkowych, a wreszcie także projektów rozmaitych usprawnień w nadmorskich i śródlądowych portach obsługujących przewóz celulozy drogą wodną. Cechy treściowe predestynują tę dokumentację do tego, by stała się użyteczna nie tylko dla badaczy historii regionalnej w aspekcie przemysłowym, ale też w równym stopniu dla

historyków rolnictwa i ekologów. W zasobie mieszczą się bowiem raporty z wykopalisk i odkrywek archeologicznych, poprzedzających otwarcie budów przemysłowych, dokumentacja wielkiego przedsięwzięcia osuszenia jeziora Fucino w Abruzji, na które porwała się rzymska rodzina Torlonia, akta postępowań sądowych przeciwko okolicznym papierniom pod zarzutem zanieczyszczania wody. W oparciu o zasoby Archivio można analizować style i wyniki zarządzania poszczególnymi firmami papierniczymi, oceniać ich kondycję finansową w różnych okresach działania, uzyskiwać wgląd w stosowane w nich praktyki dotyczące rachunkowości, polityki kadrowej, spraw socjalno-bytowych, organizacji sekretariatów. Wszystkie te aspekty interesują przecież historyków zarządzania i administracji. Statystyki sprzedaży, oferty, taryfy obrotu surowcami stanowią z kolei materiał do badań w perspektywie handlowej. Archiwum wzbogaciło się ponadto o dokumentację dotyczącą projektowania i wytwarzania i realizacji znaków wodnych (teki korespondencji i szkiców), które wraz z kolekcją kolorowych okładek zeszytów mogą stanowić źródło do badań XIX-wiecznej grafiki.

Centrum APICE ma swoich zasobach wiele innych spuścizn i archiwów prywatnych – w tym miejscu wspomnę tylko o Collezione ‘900 Sergio Reggi, która składa się z trzech części: zbioru pierwszych wydań literatury włoskiej XIX wieku (ponad 1 700 wol.), największej obecnie kolekcji ilustrowanych wydań książek dla dzieci (2 000 wol.) oraz liczącego około 1 200 jednostek zbioru oryginalnych książek, czasopism i manifestów związanych z futuryzmem. Inny zespół, Fondo Rapisarda, dostarczające bogatego materiału badawczego dla historyków grafiki książkowej, w szczególności drzeworytu, zawiera 1 000 exlibrisów heraldycznych z XVIII-XIX w.

W APICE gromadzi się także spuścizny pisarzy i literatów; dotychczas pozyskano archiwa m.in. Antonio Porty, Giny Lagorio, Gabriele Mucchiego. Poszczególne składowe tego segmentu zbiorów mają tę wspólną cechę, że zawierają autografy i rękopisy kolejnych wersji utworów, w tym również nigdy niewydanych, rozmaite materiały warsztatowe, robocze zapiski, notatniki, osobiste dzienniki, teczki wycinków prasowych oraz – w każdym przypadku – obfitą korespondencję. Są też spuścizny pisarzy, w których wyraźnie wyosobnioną część tworzą materiały dokumentujące ich działalność wydawniczą; cechę taką mają na przykład archiwa prywatne Valentina Bompiani, ukazujące oblicza Bompianiego-malarza i autora sztuk teatralnych, oraz Alberto Vigevaniego – pisarza, księgarza i antykwarza, współpracownika Raffaele Mattioliego w oficynie Ricciardi, a później samodzielnego wydawcy, człowieka wielu specjalności i zainteresowań, którego rozległa działalność znajduje odbicie z jednej strony w kolekcji o strukturze typowej dla spuścizn pisarzy i, z drugiej strony, w tzw. „archiwum uśpionym”, kompilacji materiałów prywatnych obejmujących korespondencję oraz dokumentację rozmaitych przedsięwzięć rozpoczętych, lecz zarzuconych przez firmę wydawniczą „Il Polifilo” założoną przez Vigevaniego w Mediolanie w 1959 r.

W ponad 50 tekach archiwum Giovanniego Gandini – pisarza, publicysty i rysownika, kojarzonego przede wszystkim z czasopismem „Linus”, które wprowadził na rynek włoski w 1965 r., popularyzując ambitne komiksy przeznaczone zarówno dla młodzieży, jak i dla wyrobionych literacko czytelników dorosłych – znajdują się nieliczne dokumenty prywatne, a obok nich dokumentacja jego działalności wydawniczej: w 1963 r. Gandini założył bowiem oficynę o nazwie Milano Libri, w której wydawano najpierw „Linus”, potem także inne tytuły, m.in. „Giornalone” i „Uffa”.

Trzeci rodzaj zasobów obecnych w Centro APICE reprezentują archiwa domów wydawniczych: Ricciardi, Scheiwiller, Cederna, Pirola, spośród których najbliższa typowej strukturze archiwów firmowych jest niewątpliwie kolekcja Ricciardi, zawierająca dokumenty księgowe i administracyjne, materiały dotyczące relacji między

wspólnikami oraz komplet katalogów ofertowych papierni i introligatorni, które firmę obsługiwały. Opracowywane aktualnie Archiwum Scheiwillera (ponad 5 000 jednostek) obrazuje pełne spectrum działalności oficyny All'insegna del pesce d'oro i spółki wydawniczej Libri Scheiwiller, przy czym kolekcja ta nie tylko stanowi zapis funkcjonowania samych firm, ale też – przede wszystkim – portretuje dwóch właścicieli: Giovanniego i jego syna Vanniego Scheiwillerów. Dlatego w tym przypadku należałoby mówić raczej o archiwum rodu wydawniczego Scheiwillerów, nie zaś tylko o archiwum prowadzonych przez nich oficyn.

Nieodrodną cechą archiwów osobowych jest wielopostaciowość i różnorodność skupionych w nich materiałów, jak też nośników, na których zapisy zostały utrwalone: spotyka się tu zatem dokumenty piśmiennicze *sensu stricto*, ale też fotografie, kalki drukarskie, nagrania audio, książki i płyty, a wreszcie i „zbiory specjalne”. W grupie cymeliów mieszczą się najrozmaitsze obiekty, np. „drewniana rybka” w archiwum Scheiwillerów, którą uznaje się *de facto* za dokument niepiśmienniczy. Spieszę wyjaśnić: w jednej z tek archiwum, opisanej jako „Listy i oryginały do uporządkowania” z lat 1929–1984, znajduje się 19 dokumentów, w tym 14 listów, 1 telegram, zaproszenia na pokazy i wystawy, 1 numer czasopisma, pęcherzykowe koperty do przesyłek, a także... figurka rybki z drzewnej kory, z wyrzezanym na niej hieroglifem i oczkiem ze szklanego paciorka. Ta figurka, trawestująca nazwę oficyny Scheiwillera (All'insegna del Pesce d'oro znaczy „Pod szyldem ze złotą rybką”), jest w istocie oryginalnym dziełem Gianluigiego Giovanoli, mediolańskiego malarza i rzeźbiarza, który dołączył do niej następujący list: „Drogi Vanni, dziękuję Ci za kartkę pocztową. Masz rację, szklane tafle kosztują zbyt drogo. Wyobraź sobie, że za szybko o wymiarach 30x40 szklarz zażądał ode mnie 300 lirów! Powiedz Borisowi, żeby nie wypisywał hieroglifami przekleństw. Byłem w Ambasadzie Egiptu i o mało mnie nie aresztowali. Uściski, Gian Luigi”.

Heterogeniczność materiału utrudnia przechowywanie – a przecież jedną z podstawowych misji Centrum APICE jest ochrona „źródeł pamięci” – oraz opracowanie materiału. Nie zawsze też łatwo jest znaleźć właściwe rozstrzygnięcie kwestii zewnętrznego zabezpieczania dokumentów (umieszczanie w pudłach, tekach, na etażerkach), jakkolwiek przybywa na rynku włoskim specjalistycznych firm oferujących archiwom adekwatne rozwiązania w tym zakresie.

ZASADY PRZECHOWYWANIA I OPRACOWANIA ZBIORÓW

W odniesieniu do spuścizn i archiwów prywatnych pierwszym etapem konserwacji jest, o ile zachodzi taka potrzeba, odkurzenie, którym zajmuje się przeszkolony personel, zdolny przeprowadzić ten zabieg bez ryzyka uszkodzenia zbiorów. Materiały o złym stanie zachowania, ze śladami pleśni, kieruje się do specjalnej obróbki, prowadzonej nierzadko pod okiem konserwatora zabytków. Po odkurzeniu można wyposażyć dokumenty w zabezpieczenia zewnętrzne: książki oprawia się w przezroczystą nietoksyczną folię polietylenową, chroniącą przed kurzem i uszkodzeniami mechanicznymi; na grzbiecie przykleja się etykietę z sygnaturą (nigdy nie przytwierdza się jej bezpośrednio do okładki książki). Jeżeli książki nie da się obłożyć w folię, etykietę z sygnaturą nakleja się na kartonik, a ten z kolei przymocowuje cienkim paskiem papieru do strony tytułowej (znów po to, aby nie uszkodzić grzbietu, na którym często mogą znajdować się cenne znaki proveniencyjne).

Wszystkie materiały włączane do zasobu Centrum opatrywane są pieczęciami własnościowym APICE. Do przyjęcia tej praktyki bardzo trudno było przekonać członków Rady Naukowej, którzy oponowali, że obniża ona zarówno wartość estetyczną, jak i rynkową zbiorów. Pracownicy Archiwum twierdzili jednak, że pieczętowanie

jest niezbędne, także jako zabezpieczenie przed kradzieżą, toteż – po konsultacjach z innymi ośrodkami (które, jak dowiódł sondaż, stosują różnorodne rozwiązania: już to kilka różnych pieczęci w zależności od typu zbiorów, już to jedną, specjalnie zamawianą u grawera), postanowiono, w trosce o estetykę, używać pieczęci niewielkich rozmiarów, wykonanych nie z metalu, a z gumy, aby uniknąć głębokich tłoczeń na powierzchni papieru.

Gdy okazało się, że wypukłodrukowa pieczęć sucha, dobrze sprawdzająca się w książkach starych, bo mniej wyrazista wizualnie, jest nieprzydatna z powodu nadmiernej kruchości współczesnego papieru, który mogłaby dziurawić (poza tym łatwo jest ją zamaskować, a więc nie spełniałby funkcji ochrony przed kradzieżą), zdecydowano, że używana będzie pieczęć mokra, z czarnym tuszem na substracie wodnym (nie alkalicznym). Każdy inny tusz, z zasady gęstszy, wymagałby zastosowania pieczęci metalowej.

W przypadku księgozbiorów prywatnych, na pierwszym etapie porządkowania z dokumentów usuwa się wszelkie elementy metalowe (zszywki, spinacze), zastępując je plastikowymi. Oryginalne zabezpieczenia zewnętrzne (okładki, teczki, koszulki) zamienia się na jednakowe, ale wykonane z materiału lepiej znoszącego długoczasowe przechowywanie, tj. z lekkiego bristolu z czystej celulozy, bez dodatku ligniny i bez zawartości metali, o zasadowym odczynie pH, co spowalnia proces starzenia się papieru związany z kwasowością. Jeżeli teczki lub okładziny były ze sobą pierwotnie połączone, wiąże się je bawełnianym sznurkiem.

Zbiory fotograficzne umieszczane są w specjalnych kopertach plastikowych o atestowanych parametrach fotoaktywności (PAT), a następnie wkładane do robionych na wymiar skrzynek i przechowywane w pozycji leżącej. Czasopisma i drugi wielkoformatowe zabezpiecza się okładzinami z kartonu, także wykonanymi na miarę, i składa, w pozycji horyzontalnej, w specjalnych kasetkach.

Wszystkie zbiory przechowywane są w pomieszczeniach o kontrolowanej temperaturze i poziomie wilgotności; monitorowanie parametrów środowiskowych zapewnia ich zgodność z odnośnymi normami. Pomieszczenia są ponadto wyposażone w gaśnice gazowe. Najcenniejsze zasoby składowane są w przyziemiu, w ciemności, w temperaturze nieprzekraczającej 18°C i przy wilgotności pomiędzy 45 a 60%. Za stabilność tych parametrów odpowiada elektroniczny system regulacyjny z termohigrografem i komputerową rejestracją wahań wartości pomiarów w czasie rzeczywistym.

PROJEKTY CYFROWE

Centrum APICE jest instytucją powołaną, rzecz jasna, do przechowywania i ochrony zbiorów, ale też do ich udostępniania wszystkim zainteresowanym badaczom, w związku z czym priorytetem stało się szybkie i sprawne opracowanie formalno-rzeczowe kolekcji. Dla spuścizn i księgozbiorów prywatnych przyjęto specjalne zasady katalogowania z uwagi na liczną obecność w tych kolekcjach książek noszących znaki własnościowe, dedykacje w postaci samego tekstu lub tekstu z rysunkiem, odręczne adnotacje, marginalia, podkreślenia, exlibrisy, rozmaite wklejki. Badanie proveniencyjne pozwala w tych przypadkach odtworzyć etapy formowania się księgozbioru, uzyskać wgląd w życie towarzyskie i intelektualne właściciela, poznać krąg jego lektur i sposób pracy. Bywa, że udaje się na tej podstawie zrekonstruować pierwotny układ księgozbioru: za przykład w tym względzie może posłużyć biblioteka Antonello Gerbiego, licząca 5 000 woluminów. Skupione w niej piśmiennictwo jest treściowo zróżnicowane treści, jednak przy uważnym przeglądzie można zidentyfikować kilka głównych tematów: historię religii w ogóle i historię judaizmu, filozofię idealistyczną, literaturę i historię Francji, Anglii i Nie-

miec, historię badań nad seksualnością. W kompletowaniu zbioru Gerbi kierował się kryterium treściowym, ale również gustem bibliofilskim, kupując starodruki oraz literaturę fachową i podręczniki z dziedziny kolekcjonerstwa książkowego. Sam też rozpoczął za życia katalogowanie biblioteki: dla poszczególnych tomów zakładał karty katalogowe, na których zapisywał informacje o tym, jaką drogą trafiły one do zbioru (w razie zakupu odnotowywał nazwisko księgarza, datę i cenę transakcji).

Wiele książek w kolekcjach prywatnych zachowało się wraz z całym towarzyszącym „aparatem” w postaci ulotek wydawniczych i reklamowych, druków zamówień księgarskich, obwolut; wszystkie te elementy są naturalnie przechowywane.

Z uwagi na wysoką wartość poznawczą informacji proveniencyjnych, umożliwiających analizowanie nie tylko społecznego i kulturowego kontekstu aktywności poszczególnych twórców, ale też będących źródłem do badań nad komunikacją wydawniczą i historią edytorstwa [Zagra, a cura di 2004; Collezioni speciali del Novecento 2008], w APICE postanowiono katalogować te materiały w sposób bardzo szczegółowy, za pomocą rozbudowanych formularzy rekordów, z uwzględnieniem wszystkich indywidualnych cech egzemplarza. Zamierzenie to okazało jednak trudne w realizacji ze względu na właściwości używanego oprogramowania (SEBINA). Próba ominięcia tych trudności jest grupowanie ogółu informacji dotyczących danego egzemplarza w polu uwag (pod etykietą „Opis inwentarzowy”), jednak pole to, niestety, nie jest przeszukiwalne. Warto dodać, że w przyjętym opisie katalogowym uwzględnia się wszystkie widniejące na dokumencie oznaczenia odpowiedzialności, np. ilustratorów. Nazwiska wszystkich współpracowników są następnie łączone ze sobą systemem linków (w standardowych rekordach nie jest to możliwe), wskutek czego użytkownik otrzymuje dodatkową możliwość precyzowania kryteriów wyszukiwawczych. Informacje proveniencyjne wykorzystuje się także podczas nadawania sygnatur, dążąc do zachowania pierwotnego układu księgozbioru. Współcześni badacze mogą dzięki temu dostrzegać związki i korelacje między poszczególnymi dziełami w obrębie kolekcji, odwzorowujące koleje życia i intelektualne wybory niegdyśszych właścicieli.

Praca w APICE wymaga ścisłego współdziałania między archiwum a biblioteką, a to między innymi z racji „obiektywnych” związków łączących prywatne księgozbiory i zasoby archiwalne. W książkach można bowiem znaleźć liczne dokumenty archiwalne, np. wsunięte do wnętrza listy, bilety wizytowe i inne, rozmaite zaproszenia, wycinki lub całe stroniczki z czasopism. W tej sytuacji nieoczywiste byłby znalezienie rozwiązania, które gwarantowałoby z jednej strony bezpieczeństwo przechowywania, a z drugiej dogodnie warunki udostępniania zbiorów publiczności. W APICE postawiono na kompromis: wszystkie materiały dodatkowe wyjmowane są z książek, nadaje im indywidualne sygnatury i przechowuje oddzielnie, lecz ich obopólny związek zostaje utrwalony i scharakteryzowany w rekordach katalogowych za pomocą stosownych adnotacji w polach uwag. Do tekstu z dokumentami „ulotnymi” dołącza się ponadto kserokopię frontyśpisu dzieła, z którym przybyły do Centrum, co sprawia, że na życzenie użytkownika można bez trudu je odnaleźć i doraźnie odtworzyć pierwotną całość.

Księgozbiorem, w którym w ostatnich kilku latach najczęściej prowadzono kwerendy, jest Fondo Marengo, kolekcja 530 tytułów ilustrowanych czasopism włoskich i zagranicznych z XIX i XX w., związanych tematycznie ze sztuką, literaturą, modą, satyrą, polityką, podróżami, geografiami. Periodyki te, wszystkie bez wyjątku ilustrowane, i to nierzadko oryginalnymi grafikami, stanowią ilościowo ogromną postawę źródłową do badań nad cywilizacją obrazu, od jej narodzin, przez kolejne fazy rozwoju, aż do współczesnego triumfu. Największą wartością kolekcji są ryciny (*figure*), wśród których znajdują się zarówno prawdziwe dzieła sztuki (wykonane techniką drzeworytu i akwaforty), przykłady ilustracji charakterystycznych dla początków wydawania prasy maso-

wej, jak i anonimowe rysunki humorystyczne i satyryczne, szczególnie popularne w II połowie XIX w., schlebające czasem niewybrednym gustom.

W celu zapewnienia właściwej ochrony oryginalnych materiałów utrwalonych na nośnikach nietrwałych lub z różnych powodów podatnych na niszczenie, a równocześnie dla zapewnienia dostępności tych materiałów dla użytkownika, w APICE wdrożono program dygitalizacji najbardziej zagrożonych grup dokumentów. Powstała w ten sposób elektroniczna biblioteka, dostępna w serwisie [www APICE](http://www.APICE), liczy obecnie ponad 80 000 stron w formacie DjVu, umożliwiającym wertowanie, zaznaczanie fragmentów tekstu, powiększanie i drukowanie obrazów. Online, bez restrykcji dostępne są tylko czasopisma sprzed roku 1940, natomiast pozostałe, objęte jeszcze ochroną praw autorskich, można przeglądać z terminali komputerowych w czytelnicy APICE.

Obok prac dygitalizacyjnych w Centrum APICE realizowany jest pilotażowy projekt katalogowania archiwum Fondo Marengo, wychodzący naprzeciw potrzebom uczonych zainteresowanych badaniami nad komunikacyjną funkcją obrazu, industrializacją i umasowieniem produkcji artystycznej oraz, ogólniej rzecz biorąc, problematykę powiązań między różnymi formami ekspresji i komunikacji. W dwuletnim okresie trwania projektu skatalogowano komputerowo zasób ikonograficzny liczący 12 000 obrazów z najbardziej znaczących czasopism ilustrowanych Fondo Marengo. W rezultacie możliwe było przeprowadzenie pierwszej porównawczej analizy przeobrażeń stylów i technik rysunkowych praktykowanych w Europie odpowiednio w wieku XVIII i XIX. Badaniu poddano włoskie czasopisma satyryczne, m.in. „Italia ride”, antyklerykalne pismo „L’Asino” oraz, z przeciwnego skrzydła, „Il Mulo” – pismo klerykalne i antysocjalistyczne, a także „L’Italiano” i „Il Selvaggio”, z ilustracjami Leo Longanesiego i Mino Maccariego, w których artystyczna finezja idzie w parze z trywialną tematyką humoru popularnego. Z kręgu prasy francuskiej wybrano „L’Eclipse”, „Le Canard Sauvage”, „Le Mot”, „La Gazette du Bon Ton”, „Carrette Charrie”, zaś z niemieckiej: pierwsze roczniki najważniejszego pisma satyrycznego „Simplicissimus”.

Dla potrzeb projektu konieczne było znaczne rozbudowanie podstawowego formularza rekordu dokumentu ikonograficznego w systemie SEBINA. Nowy rekord składa się z dwóch części: pierwsza, typowo formalna, zawiera pola tytułu, oznaczenia odpowiedzialności i opisu fizycznego dokumentu, natomiast druga zarezerwowana jest dla opisu treści ilustracji i objaśnień rozszyfrowujących widoczne na obrazach znaki ikoniczne i semantemy. Do rekordów dołączane są abstrakty, w których stosuje się maksymalnie ujednolicone słownictwo, z bezpośrednimi odwołaniami do towarzyszących danej ilustracji oryginalnych podpisów i do komentowanych w niej wydarzeń. Kolejnym etapem jest klasyfikacja (w systemie ICONCLASS), zakładająca określanie tematu głównego każdej ilustracji, z możliwością importu danych z baz zagranicznych. Brak precedensów stosowania klasyfikacji ICONCLASS do materiałów XIX-wiecznych, w szczególności do grafiki satyrycznej, sprawił że indeksowanie było nader skomplikowane. Konieczność objęcia klasyfikacją postaci, obiektów i tematów, związanych z takimi aspektami życia społecznego jak proces emancypacji kobiet i rozwój ideologii politycznych, sprawiła że trzeba było w pewnym stopniu zmienić utrwalone zasady nadawania oznaczeń kodowych ICONCLASS. Z uwagi na szczególne wymagania merytoryczne projektu niezbędne okazało się na przykład wprowadzenie do klasyfikacji zupełnie nowych oznaczeń, np. odnoszących się do politycznych nurtów myślowych, zaś specyfika gatunkowa satyry prasowej, zwłaszcza charakterystyczny dla niej ścisły związek między obrazem a tekstem, uzmysłowiła zespołowi katalogującemu potrzebę pogłębienia kompetencji językowych, po to aby poprawnie interpretować obecne w satyrycznych przekazach gry słów, frazeologizmy, wyrażenia potoczne i dialektalne w językach obcych i w języku włoskim XVIII wieku. Przegląd wyników procesu klasyfikacji pozwolił

wyodrębnić upodobane przez satyryków postaci historyczne i tematy: niesłabnącym powodzeniem w rozpatrywanym okresie cieszyli się np. Napoleon III, Leon XIII, Mussolini, a w sferze zjawisk społeczno-politycznych kolonializm, innowacje techniczne i prostytucja.

Zdygitalizowane zasoby Fondo Marengo dostępne są online w serwisie [www APICE](http://apicesv3.noto.unimi.it/site/marengo/) pod adresem <http://apicesv3.noto.unimi.it/site/marengo/>. Równolegle materiał ten został włączony do biblioteki wirtualnej projektu MICHAEL realizowanego przez włoskie Ministero dei beni e attività culturali z udziałem partnera francuskiego i, ze strony brytyjskiej, Museum Libraries and Archives Council, którego celem jest stworzenie multimedialnej europejskiej platformy dostępu do kolekcji obiektów kultury z krajów uczestniczących. Dzięki ujednoliceniu standardów metadanych, zapewnieniu interoperacyjności technicznej i wyposażaniu w funkcjonalny interfejs wyszukiwawczy, portal MICHAEL przyczynia się do promocji europejskiego dziedzictwa kulturowego.

WYKORZYSTANE OPRACOWANIA

- Adcock, E.P., a cura di (2004). *Principi dell'IFLA per la cura e il trattamento dei materiali di biblioteca*. Edizione italiana a cura della Commissione nazionale Biblioteche e servizi nazionali. Roma: Associazione italiana biblioteche, 227 p.
- Bertini M.B., a cura di (2002). *Prevenire è meglio che curare: la conservazione preventiva, ovvero come ottenere i migliori risultati possibili con risorse limitate*. Milano : Archivio di Stato di Milano, 413 p.
- Collezioni speciali del Novecento. *Le biblioteche d'autore*, Atti della giornata di studio Firenze Palazzo Strozzi, 21 maggio 2008. "Antologia Vieusseux", n.s., a. XIV, n. 41-42, maggio-dicembre 2008.
- De Pasquale, A. (2001). *I fondi storici delle biblioteche*. Milano: Editrice bibliografica, 96 p.
- Foglieni, O., a cura di (2007). *Regione Lombardia. Culture, Identità e Autonomie della Lombardia, Beni librari e documentari. Raccomandazioni per la tutela*. [Milano]: s.e.
- Giardullo, A. (2003). *La conservazione dei libri. Materiali, tecniche e impianti*. Milano: Editrice bibliografica, 216 p.
- Zagra, G., a cura di (2004). *Biblioteche d'autore: pubblico, identità, istituzioni: atti del convegno nazionale Bibliocom, 30 ottobre 2003*. Roma: Associazione italiana biblioteche.
- Zagra, G., a cura di (2007). *Conservare il novecento: le memorie della voce: Convegno Ferrara, Salone internazionale dell'arte del restauro e della conservazione dei beni culturali, 23 marzo 2007: atti*. Roma: Associazione italiana biblioteche.

*Tłumaczenie z języka włoskiego:
Agnieszka Korycińska-Huras*